

## **Representations of colonization in *Wild thorns* and *Symphony of dead*; A comparative Study**

**Ovais Mohammadi<sup>1\*</sup>, Lachen Alaghi<sup>2</sup>**

1. PhD in Arabic Literature Assistant professor in Gonbad Kavous University.
2. Phd Adjunct professor in Gonbad Kavous university.

Received date: 23/12/2022

Accepted date: 19/11/2023

### **Abstract:**

Iranians and Palestinians in contact with modernity in the twentieth century had almost a similar condition. On the one hand, they were the heirs of ancient and complex traditions, like patriarchy. On the other hand, these countries faced the raging currents of modernity that devour everything. They also encountered colonization as well, leading to exploitation of their lands in different forms. Tradition (especially patriarchy), Modernity and colonization are three main themes of *Symphony of dead* by Iranian Abas Marofi and *Wild thorns* by Palestinian Sahar khalife. The comparative reading of these two novels displays Iranians' and Palestinians' similar historical experiences in their encounter with modernity, unveils the essence of exploitation and hegemonic systems, and finally exposes the strengths and weaknesses of modernity and tradition. As a result, the current study seeks to analyze the representations of colonizing and systems in two novels and illuminate its bonds with traditional society (family, intellectuals and business class). The findings of the present study indicate that both novels portray the tradition of patriarchy is in harmony and line with the tyranny of despots and the exploitation of the colonizers. The novelists, moreover, assume that capitalism is the continuation of colonization. They similarly pointed to the identical experiences of exploitation of colonization and capitalism in the Middle East. In these two novels, the protagonist is a young poet who resists colonization and coercion, albeit with the assistance of other characters, especially women.

---

\* Corresponding Author's E-mail: [ovais.mohamadi@yahoo.com](mailto:ovais.mohamadi@yahoo.com)



**Keywords:** Symphony of the Dead, Sabbar, Sahar Khalife, Postcolonial Reading, Comparative Literature

## 1. Introduction

### Research background

Several articles have been conducted on this topic, including Mohamadi and Sadeghi (2014) in 'Double Colonisation of Palestine in Sahar Khalifeh's Wild Thorns' have presented a Jungian approach of Wild thorns. In this article Wild thorns have been read based on theory Primitive Patricide – theorized by Freud in Totem and Taboo – with a feminist- postcolonial point of view. Usama Yousof Shahab (2014) in "Feminist novels in occupied Palestine- case study: Sahar Khalife" describes four novels of Khalife entitled "We Are Not Your Slaves Any Longer", "Wild thorns", "The Sunflower" and 'Memoirs of an Unrealistic Woman'. Alborzi and Heidarzadegan (2020) in "a Foucauldian approach of Symphony of dead" have analyzed the dominance of father on Urkhani family based of Foucault's ideas. In this article the resistance of Idin in front of Father and society has been discussed. Saremi et al (2021) in 'influence of Modernism on metaphorical structures of Symphony of dead' have investigated conceptual metaphors of *symphony of dead*. Edraki and Yazdli deghani (2021) in 'reading Symphony of dead based on theory of Ideology by althusser' examine the relations between father and children and analyze the role of patriarchy in reaction of Idien and Ida and in their destiny.

### Research Objectives and Questions

The primary goal of this study is to underline the manifestations and features of colonialism and tyranny and their mechanism for reining traditional society narrated in two novels. In fact, the article is going to compare the pictures of colonialism and tyranny in novels and show the mechanisms used by colonial powers and tyranny for continuing their rein on Iranian and Palestinian.

## 2. Main Discussion

Iranians and Palestinians in contact with modernity in the twentieth century had almost a similar condition. On the one hand, they were the heirs of ancient and complex traditions, like patriarchy. On the other hand, these



countries faced the raging currents of modernity that devour everything. They also encountered colonization as well, leading to exploitation of their lands in different forms. Tradition (especially patriarchy), Modernity and colonization are three main themes of *Symphony of dead* by Iranian Abas Maroufi and *Wild thorns* by Palestinian Sahar khalife. The comparative reading of these two novels displays Iranians' and Palestinians' similar historical experiences in their encounter with modernity, unveils the essence of exploitation and hegemonic systems, and finally exposes the strengths and weaknesses of modernity and tradition. As a result, the current study seeks to analyze the representations of colonizing and systems in two novels and illuminate its bonds with traditional society (family, intellectuals and business class). In both novels we can see how colonization infiltrates to traditional society and control the economic system of the region. And brings none useful materials to sell and encourages people to use. Also, some characters symbolize the same problems in both novels. For example, the character of father represents the tyranny of the society and they company the colonization. Maroufi and Khalife show that the Iranian and Palestinian society to encounter with tyranny and colonization have the same strategy; women and poetry. In both novels, women struggle with the fathers and tyranny. Consciousness of the society is the obstacle colonization and tyranny; so, any sign of Enlightenment must annihilate. So poetry represents of enlightenment and become one of the ways that main characters use to stand before the traditional society that is along with the colonialism.

### 3. Conclusion

After analyzing the story of “Symphony of dead” and comparing it to ‘Wild thorns’, it becomes evident that there are several significant similarities between these two stories. Both novels portray the tradition ‘especially patriarchy’ as a phenomenon in harmony with colonialism and line with the tyranny. The both novelists, depicts tradition as an instrument that colonizers and tyrants use to lengthen their political and financial sovereignty. The writers of novels assume that capitalism is the continuation of colonization. They similarly pointed to the identical experiences of exploitation of colonization and capitalism in the Middle East such as destroying of production in colonized countries, imposing valueless products to the colonized ones and abusing the labor value of laborers for their benefits. The labors described in novels are not but metamorphosed beings who has no



creativity. In both *Symphony of dead and wild thorns*, poem is an important motif and the hero is a poet which resist the oppressors; Usamah in *wild thorns* from the beginning of story quite reciting poems and take weapon to combat but Idien the hero of *Symphony of dead* try to defeat tyranny and colonialism with poem and awareness rising. In two novels, young – especially females ones- resist the patriarchal traditions.

### References

- Barthes, Roland (2002). *oeuvres complètes (1962-1968) seuil*.
- Berman, Marshal (2021), *The experience of modernity*, translated by Morad Farhadpoor, Tehran: Tarhe no.
- Bayat, Hosein (2011), *Novel writing, Stream of consciousness*, Tehran: Elmi farhangi (In Persian).
- Behbahani, Simin (1991), criticism of *Symphony of dead*. *Journal of Kelk*. Pp 139-145 (In Persian).
- M.H.Abrams (1999): *A Glossary of Literary Terms*, Heinle Publication, 7th ed.
- Sartre, Jean paul (no date), *What is literature?* , Translated into Persian by Abolhasan Najafi and Mostafa Rahimi, Tehran: Zaman (In Persian).
- Khalifa, Sahar (1999), *Alsabar*, Beyrout: Daraladab Alelmiya (In Arabic)
- Ebadian, Mahmoud (2008), *An introduction to the contemporary literature*, Tehran: Morvarid (In Persian).
- Fisher, Ernest and Frank, Mark (2015), *What Marx says?* , Translated into Persian by Firouz Javid, Tehran: Akhtaran (In Persian).
- Maroufi Abas (2005), *The symphony of the dead*, Tehran: Ghoghnoos (In Persian).
- MirAbedini, Hasan (2008), *one hundred years of fiction writing*, Vol:3 and 4, Tehran: Chesmeh (In Persian).
- Mohammadi, Oveis et Zeinab Sadeghi (2014). *Double colonization of Palestine in Sahar Khalifeh's Wild Thorns*. *International Journal of Women's Research*. Vol. 3. No.1. PP 65-76.
- White, Breanne (2013). *Gender and Resistance in the Israeli-Palestinian Conflict: The Woman's Voice in the Literary Works of Sahar Khalifeh and David Grossman*. Thesis Presented in Degree Master of Arts in Ohio State University.
- Wood, Alen W (2008), *Carl Marx*, Translated into Persian by Shahnaz MosamaParast, Tehran: Ghoghnoos (In Persian)..

فصلنامه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی

دوره ۱۱، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

صص ۱-۲۸

مقاله پژوهشی

## بررسی تطبیقی بازنمایی استعمار در رمان‌های

«الصبار» و «سمفونی مردگان»

اویس محمدی<sup>۱\*</sup>، لاجن علاق<sup>۲</sup>

۱. استادیار زبان و ادبیات عربی، دانشگاه گنبد کاووس

۲. مدرس مدعو دانشگاه گنبد کاووس

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۸/۲۸

تاریخ ارسال: ۱۴۰۱/۱۰/۲

### چکیده

مردم خاورمیانه -از جمله مردم ایران و فلسطین- در قرن بیستم با جریان مدرنیته روبرو شدند. آنها در این تقابل، وضعیت نسبتاً همسانی داشتند؛ چراکه از یک سو، وارث سنت‌هایی سخت‌تنیده و کهن - چون پدرسالاری- بودند و از سویی دیگر با جریانی عصیان‌گر رویارو شدند که همه چیز را در خود می‌بلعید و می‌برد. در عرصه سیاست نیز با استعمار مواجه شدند که به انحاء مختلف سعی در بهره‌بری از سرزمینشان داشت. سنت (به شکل خاص سنت پدرسالاری)، مدرنیته و استعمار سه بن‌مایه اصلی داستان‌های سمفونی مردگان از عباس معروفی و الصبار از سحر خلیفه‌اند. بررسی تطبیقی این دو اثر داستانی، تجربه تاریخی مشترک دو ملت ایران و فلسطین را در مواجهه با مدرنیته نشان می‌دهد و ماهیت استعمار و نظام سلطه را عریان می‌کند و از ضعف‌ها و قوت‌های سنت و مدرنیته پرده برمی‌دارد. از این رو، در پژوهش حاضر سعی شده که نمودهای استعمار، نظام سلطه در دو رمان تحلیل شود و پیوند این دو با جوامع سنتی (خانواده، روشنفکران و بازاری‌ها) تبیین گردد. نتایج پژوهش نشان‌دهنده

Email: ovais.mohamadi@yahoo.com

\* نویسنده مسئول:



این است که سنت (به شکل خاص پدرسالاری)، در هر دو داستان، به عنوان پدیده‌ای همگام با استعمار و موافق با استبداد به تصویر کشیده شده است و همچون ابزاری دانسته شده که استعمار و استبداد برای تداوم سلطه سیاسی و اقتصادی‌شان از آن بهره می‌برند. نویسندگان دو داستان، نظام سرمایه‌داری را دنباله استعمار دانسته‌اند و تجربه‌های همسانی را از استثمارگری‌های این نظام در خاورمیانه، روایت کرده‌اند که از جمله آن می‌توان به "نابودکردن تولید در سرزمین‌های استعمارزده"، "تحمیل کردن کالاهای بی‌ارزش به استعمارزدگان" و "بهره‌بری از نیروی کار آن‌ها در جهت منافع خویش" اشاره کرد. نیروی انسانی در دو رمان، در هیئت افرادی مسخ‌شده روایت شده‌اند که هیچ خلاقیتی جز کارگری و واسطه‌گری کالاهای بی‌ارزش ندارند. شعر یکی دیگر از بن‌مایه‌های مشترک دو داستان است؛ در هر دو داستان، قهرمان، جوانی شاعر است که به شکلی در برابر استبداد و منفعت‌خواهی بیگانگان می‌ایستد؛ شخصیت اسامه در الصبار، شعر را رها می‌کند و با سلاح به پیکار می‌پردازد ولی آیدین، قهرمان سمفونی مردگان تلاش دارد همچنان با شعر و آگاهی‌بخشی استبداد و استعمار را از پای درآورد. در هر دو داستان، جوانان -خاصه، زنان- با سنت‌های پدرسالاری -که هم‌سو با استبداد و استعمار است- مقابله می‌کنند.

واژگان کلیدی: سمفونی مردگان، الصبار، سحر خلیفه، عباس معروفی، خوانش پسااستعماری. ادبیات تطبیقی.

## ۱. مقدمه

### ۱.۱ بیان مسأله:

داستان *الصبار* نوشته سحر خلیفه، با بازگشت جوانی فلسطینی به نام اسامه از کویت به وطن -اش فلسطین آغاز می‌شود. او بعد از پنج سال به سرزمین مادری‌اش برمی‌گردد و می‌بیند که زندگی و فرهنگ مردم به کلی عوض شده است؛ کشاورزی در این سرزمین از بین رفته است، مردان در کارخانه‌های اسرائیلی کارگری می‌کنند و مصرف کالاهای نابه‌کار اسرائیلی و دیگر کشورهای سرمایه‌داری بین مردم رواج بسیاری یافته است. اسامه تلاش می‌کند، جوانان را از نو



سامان دهد. او برای اینکه مانع کارکردن مردان فلسطینی در کارخانه‌های اسرائیلی شود، به فکر منفجرکردن اتوبوس‌های کارگران می‌افتد. در سطح دیگری از داستان، زندگی خانواده کرمی (خانواده دایی اسامه) روایت می‌شود. پدر این خانواده فردی زمین‌گیر و مبتلا به سنگ کلیه است. او با وجود بیماری، بر فرزندان‌اش سلطه‌گری می‌کند. در پایان داستان، باسل و نوار در برابر پدر می‌ایستند و اقتدار او را درهم می‌شکنند؛ باسل به صراحت به پدر می‌گوید که خواهرش نوار، عاشق شخصی دیگر است و دوست ندارد با خواستگار مورد علاقه پدر ازدواج کند. نوار هم گفته او را تأیید می‌کند و پدر - که کرامتش با شنیدن این خبر خدشه‌دار شده - بیهوش بر زمین می‌افتد و به بیمارستان منتقل می‌شود. در همین حین، نیروهای اسرائیلی - که پی‌برده‌اند باسل در زیر زمین خانه مواد منفجره پنهان کرده است - خانه کرمی‌ها را محاصره می‌کنند تا آن را ویران کنند. آنها به عادل، فرصت می‌دهند که خانه را از اسباب و اثاثیه خالی کند. عادل همه اثاث خانه را برمی‌دارد، به جز دستگاه دیالیز پدر. اینچنین، داستان با نوعی پدرکشی پایان می‌گیرد. سحر خلیفه در این داستان، نه تنها، پدرسالاری جامعه فلسطینی، استعمار اسرائیل و بهره‌کشی اقتصادی کشورهای سرمایه‌داری از مردم فلسطین را نقد می‌کند، که هر سه را سه ضلع یک مثلث می‌پندارد.

داستان سمفونی مردگان نیز در خصوص خانواده‌ای سنتی در اردبیل است که پدر همچون فرمانروایی زورگو بر آن حکمرانی می‌کند؛ در این داستان نیز از استعمار بیگانگان در ایران و استثمار نظام سرمایه‌داری از مردم، سخن می‌رود. داستان سمفونی مردگان روایت‌گر خانواده اورخانی است. پدر خانواده (جابر اورخانی) تاجری معروف در صنف آجیل است که دوستی نزدیکی با مستر لرد انگلیسی (صاحب کارخانه پنکه‌سازی در شورابی اردبیل) و ایاز پاسبان دارد. پیوند پدر با این دو، در بیانی استعاری، بر هم‌راستایی سنت پدرسالاری با استبداد و استعمار دلالت دارد. آیدین، پسر دوم جابر اورخانی، برخلاف پدر از تجارت آجیل بیزار است و دیوانه‌وار به کتاب و شعر عشق می‌ورزد. پدر و مستر لرد، دیدگاه‌های آیدین را نمی‌پسندند و سعی دارد از او یک بازاری رند بسازند، ولی آیدین همیشه از آجیل‌فروشی سرمی‌کشد. پدر



دوبار کتاب‌های آیدین را می‌سوزاند و به کمک ایاز پاسبان سعی می‌کند او را دستگیر کند و به سربازی بفرستد، ولی آیدین فرار می‌کند. آیدا، تای دیگر آیدین است که به رغم خواسته پدر با خواستگارش آبادانی ازدواج می‌کند، پدر هیچگاه این ازدواج را به رسمیت نمی‌شناسد و آیدا در نهایت، در میان بی‌مهری‌های پدر و بدرفتاری‌های آبادانی خودسوزی می‌کند.

این دو داستان، وجوه مشترک بسیاری دارند که مهم‌ترین آن‌ها پرداختن به پیوند میان پدرسالاری، استبداد و استعمار است. سحر خلیفه در *الصبار*، اسرائیل را چون ناپدری خودکامه‌ای به تصویر می‌کشد که بر مادر وطن چیره شده و فرزندانش را تبعید کرده است. او با این حال، اسرائیل را به تنها مقصر تراژدی فلسطینیان نمی‌داند. به باور خلیفه، مردمان فلسطین پیش از اینکه اسیر اشغال اسرائیل باشند، در بند سنت‌های سنگین پدرسالاری‌اند؛ در نظر او، خانواده در فرهنگ مردسالاری فلسطین، چیزی جز «بیماری و ترس» نمی‌زاید. (ر.ک: خلیفه، ۱۹۹۹: ۶۹-۷۰) اعتراض خلیفه تنها به اشغال سیاسی سرزمین‌های فلسطین نیست. او در پس اشغال، نظام سلطه سرمایه‌داری را می‌بیند که سعی در استثمار اقتصادی فلسطینیان دارد؛ از این رو تلاش می‌کند در *الصبار* چهره پنهان سرمایه‌داری را نیز بی‌نقاب کند.

در *سمفونی مردگان* نیز، مردسالاری، استبداد و استعمار سویه‌های مختلف یک جهان‌بینی تصور می‌شوند. در خانواده اورخانی، «پدر تاجری خشک و متعصب است که فرزندانش را فدای اقتدارش می‌کند». (میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۱۰۸۹) دوستی پدر با مستر لرد و ایاز، بیانگر پیوند پدرسالاری با استبداد و استعمار است. ایاز پاسبان، نماینده حکومت سرکوبگری است که منطقی جز زور نمی‌شناسد و مستر لرد نیز، کارخانه‌داری انگلیسی در اردبیل است که استعمار انگلیس را برای ایرانی‌ها سودمند می‌داند؛ حضور مستر لرد در این داستان، کنایه‌ای از رابطه سیاسی-اقتصادی یک‌سویه ایران و انگلیس در این سال‌ها است. (بیات، ۱۳۹۰: ۲۵۸) مرگ مستر لرد انگلیسی در داستان، استعاره‌ای از پایان استعمار انگلیس بر ایران و روی کارآمدن شرکت‌های آمریکایی در اردبیل است که نماینده استعماری نرم و مودیان‌اند. در این پژوهش سعی شده تا نمودهای استعمار و استبداد و سازوکارهای آن‌ها برای تحکم





بر جامعه سنتی روایت شده در داستان- نمایانده شود. در واقع، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ دادن به پرسش‌های زیر است:

-استعمار و استبداد، به چه شکلی در رمان‌های الصبار و سمفونی مردگان به تصویر کشیده شده‌اند؟ سازوکارهای این دو برای تداوم سلطه، چگونه است و چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی با یکدیگر دارند؟

#### ۲.۱ پیشینه پژوهش:

اویس محمدی و صادقی (۲۰۱۴) در « Double Colonisation of Palestine in Sahar Khalifeh's Wild Thorns » (استعمار دوگانه فلسطین در داستان الصبار از سحر خلیفه) خوانشی یونگی از الصبار را ارائه داده‌اند؛ در این خوانش، داستان الصبار بر اساس کهن‌الگوی پدرکشی نخستین- در کتاب توت‌م و تابو فروید- در ضمن خوانشی فمینیستی- پسااستعماری نقد شده است.

اسامه یوسف شهاب (۲۰۱۴) در «الروایة النسویة فی ظلّ الأحتلال -سحر خلیفه نموذجاً-» (رمان زنانه فلسطین در سایه اشغال- مطالعه موردی؛ سحر خلیفه-) به توصیف چهار رمان «لم نعد جوارى لکم»، «الصبار»، «عباد الشمس»، «اعترافات امرأة غیر واقعیة» از سحر خلیفه پرداخته است و نقش شخصیت‌های زن را تحلیل کرده است.

رضا البرزی و نازیلا حیدرزادگان (۱۳۹۹) «در سمفونی مردگان، خوانش فوکویی»، بر اساس دیدگاه فوکو، سلطه پدر را در خانواده اورخانی، بررسی کرده‌اند. در این تحلیل، مقاومت آیدین در برابر قدرت پدر و جامعه تحلیل شده است.

محمود صارمی و دیگران (۱۴۰۰) در «تأثیر مدرنیسم بر نظام‌های استعاری رمان سمفونی مردگان» به بررسی استعاره‌های مفهومی سمفونی مردگان پرداخته‌اند.

فاطمه ادراکی و هادی یزدلی دهقانی (۱۴۰۰) در «رمان «سمفونی مردگان» عباس معروفی با تأکید بر نظریه ایدئولوژی آلتوسر» به بررسی روابط میان پدر و فرزندان پرداخته‌اند و نقش



ایدئولوژی پدرسالاری را در واکنش‌ها و سرنوشت آیدین و آیدا تبیین کرده‌اند. مقاله‌های فوق، تفاوت‌های بسیاری با مقاله پیش‌رو دارند. در مقاله حاضر، مفاهیمی چون پدرسالاری، استبداد، استعمار سیاسی، استعمار اقتصادی، تقابل روشنفکر با استبداد و استعمار و همچنین رویارویی زن با استعمار و استبداد - با رویکردی تطبیقی - بررسی شده‌اند. از حیث موضوع، مقاله نخست و آخر تا حدی با مقاله حاضر پیوند دارد. در مقاله نخست، دو مفهوم پدرسالاری و استعمار در داستان *الصبار* بررسی شده است؛ چنانچه عنوان شد تحلیل این رمان بر اساس نظریه یونگ - با خوانشی فمینیستی و پسااستعماری - است. در مقاله آخر نیز، به تأثیر گفتمان پدرسالاری بر ذهنیت و رفتار دو شخصیت اصلی داستان سمفونی مردگان پرداخته شده است. هر دوی این مقاله‌ها از حیث محتوا و رویکرد با مقاله پیش‌رو تفاوت دارند.

### ۳.۱ پرسش‌های پژوهش

## ۲. بررسی تطبیقی داستان *الصبار* و سمفونی مردگان:

### ۱.۲ استعمار اقتصادی:

*الصبار*، روایت‌گر سلطه‌گری اسرائیل بر خاک فلسطین است. سحر خلیفه در این داستان، سیاست‌های پنهانی اسرائیل را، برای نابودی تولید در جامعه فلسطینی و دگرگونی فرهنگ و ارزش‌های مردم این کشور، تبیین می‌کند. او همچنین از تلاش‌های اسرائیل برای به‌دست‌گرفتن اقتصاد مردم فلسطین و وابسته‌کردن ایشان پرده‌برمی‌دارد. در *الصبار*، یکی از شگردهایی که اسرائیل برای وابسته‌ساختن مردم فلسطین به‌کار می‌بندد، از بین بردن تولید در این سرزمین است. اساس اقتصاد فلسطینی که خلیفه به تصویر می‌کشد، کشاورزی و باغبانی است؛ فلسطین روایت‌شده در *الصبار*، پرآب و پر باران است، دشت‌هایش همواره سرسبز، کشتزارهایش پر بار و باغ‌هایش پر میوه است. (رک: خلیفه، ۱۳۹۹: ۳۶) نخستین چیزی که اسامه - در ابتدای



بازگشت - متوجه آن می‌شود، دگرگونی طبیعت و تغییر زندگی فلسطینیان است. او به محض ورود به خاک فلسطین، پی می‌برد که کشت و کار در روستاها از بین رفته است و زمین‌ها به تمامی خشک و بی‌بار گشته‌اند:

«ماذا حدث؟!..الموسم كان خيراً. أمطار هذا العام زادت عن معدل كل عام، لكن الأرض ما كانت تنبت إلا الأعشاب البرية» (چه اتفاق افتاده؟! باران‌ها امسال نیز بیشتر از میانگین همه سال‌ها باریده است، اما چه شده که زمین جز علف‌های صحرایی نروپانده است). (همان: ۳۸)

اسامه، پی می‌برد که در طی پنج سالی که در فلسطین نبوده، اسرائیل با اجرای سیاست‌های مرموز و پنهانی، کشاورزی را در خاک فلسطین از بین برده است. یکی از این سیاست‌ها، سوزاندن مزرعه‌های فلسطینیان بوده که شبانه به شکلی موزیانه توسط افراد ناشناس انجام می‌شده است. (رک: همان: ۲۵ و ۴۹)

او - با گشت و گذاری در بازار- متوجه می‌شود که اسرائیل با عرضه محصولات کشاورزی ارزان و بی‌کیفیت در پی این است تا کشاورزان فلسطینی را از کشت و کار ناامید کند. برای مثال، نان‌های خشکی با قیمت بسیار ارزان، از اسرائیل به مناطق فلسطینی نشین می‌آید و به فروش می‌رسد. (همان: ۶۱) اسرائیل همچنین با عرضه میوه‌ها و محصولات کشاورزی با قیمتی ارزان‌تر، زیان بسیاری به باغداران فلسطینی می‌زند؛ «زرعنا البتنجان و یا ریت ما زرعنا. سعره فی السوق مش مثل السنه الماضیه.. البیتنجان الاسرائیلی ضرب السوق» (بادمجان کاشتیم و کاش نمی‌کاشتیم. قیمتش در بازار مثل سال پیش نیست... بادمجان اسرائیلی بازار را گرفته). (همان: ۱۰۸)

در این شرایط، کشاورزان فلسطینی مجبورند برای گذران زندگی، به عنوان کارگر در کارخانه‌های اسرائیلی کار کنند یا نیز کالاهای نابه‌کار و بی‌کیفیت اسرائیلی را خرید و فروش کنند. بسیاری از جوانان فلسطینی به کارگری در کارخانه‌های اسرائیلی روی می‌آورند. (رک: همان: ۲۴ و ۳۱) کارگری فلسطینی‌ها در کارخانه‌های اسرائیلی از سر ناچاری و تنها برای ارتزاق است؛ چنین کاری انسان را از خود و توانایی‌هایش بیگانه می‌سازد و صرفاً زحمتی

است که نه شخصیت فرد را تعالی می‌بخشد و نه استعدادهایش را متبلور می‌کند. چنین فعالیتی، به تعبیر مارکس نوعی بیگانگی است که «فقط برای تداوم زندگی انجام می‌شود و فعالیت خلاق، که انسان با آن خود را می‌سازد و شکل می‌دهد، به شمار نمی‌آید. از این رو، در تضاد با سرشت انسان است». (فیشر و مارک، ۱۳۹۸: ۸۹) در باور مارکس «اگر فعالیت انسان نه نقش‌آفرینی آزاد و عام نیروها بلکه صرفاً کسب درآمد باشد، اگر کارش کالا شود، انسان نسبت به خودش فقط یک شیء می‌گردد و او در مقام یک فرد از اینکه جلوه بشریت باشد بازمی‌ماند». (همان: ۹۵) در چنین شرایطی انسان پویایی‌اش را از دست می‌دهد و در زندگی اجتماعی، به جای اینکه سوژه‌ای اثرگذار باشد، ابژه‌ای منفعل خواهد بود. (مارکس نقل در برمن، ۱۴۴۰: ۱۳۴)

از طرف دیگر، فراوانی و ارزان بودن کالاهای بی‌کیفیت اسرائیلی سبب می‌شود که بسیاری از فلسطینی‌ها به خرید و فروش آن پردازند. حضور این کالاها در دکان‌های مردم فلسطین به حدی فراگیر است که اسامه در همان ابتدای ورودش به نابلس، متوجه آن می‌شود؛ «و أمام الحوانیت تتكدس البضائع الاسرائیلیة. فی الواجهاً. و علی أبواب المتاجر و علی الأرصفة» (در برابر دکان‌ها، در ویتترین مغازه‌ها، بر در فروشگاه‌ها و پیاده‌روها، کالاهای اسرائیلی روی هم انباشته‌اند). (خلیفه، ۱۹۹۹: ۲۶) مسأله دیگری که در *الصبار* بدان اشاره می‌شود، رواج بسیاری از کالاهای غیرضروری در بازارهای فلسطینی‌ها است. سرمایه‌داری اسرائیل، برای وابسته کردن فلسطینی‌ها، فرهنگ و سبک زندگی آنها را عوض کرده است و مصرف کالاهای غیرضروری، چون سیگار و فیلم‌های مبتذل، را بین ایشان رواج داده است؛ «حتى الصبیه یدخنون فی الشوارع. و دعايات الأفلام الفاضحة تلطخ الشوارع» (حتی نوجوانان در خیابان سیگار می‌کشند و تبلیغ فیلم‌های غیراخلاقی خیابان‌ها را آلوده است). (همان: ۲۷؛ همچنین همان: ۲۰-۲۱) ایجاد نیازهای جدید - هرچند غیرضروری - یکی از شگردهایی است که سرمایه‌داری برای کسب منفعت بیشتر و ادامه حیاتش بدان متوسل می‌شود. این همان چیزی است که مارکس از



آن به عنوان «گسترش دامنه خواهش‌ها و تقاضاهای بشر» یاد می‌کند. (مارکس نقل در برمن، ۱۴۴۰: ۱۳۶) به بیان دیگر، سرمایه‌داری با خلق نیازها و ارزش‌های جدید در دیگر کشورها، فرهنگ و زندگی مردم آنجا را تغییر می‌دهد و آنها را رام و وابسته خود می‌کند. سرمایه‌داری با این کار، کالاهای غیرضروری‌اش را به این کشورها استمار شده صادر می‌کند و در قبال آن، سرمایه‌ها و تولیدات ارزشمند و اصیل مردم آنجا را می‌ستاند. در واقع، در جهان سرمایه‌داری «به جای خواسته‌های کهنه که تولیدات یک کشور آنها را برآورده می‌ساخت، به خواسته‌های جدید برمی‌خوریم که برآوردن آنها نیازمند تولیدات سرزمین‌ها و کشورهای دوردست است. به جای خودبسندگی ملی و محلی کهنه اکنون شاهد مرآوده در جهات مختلف و وابستگی جهانی هستیم». (همان: ۱۸۲)

به باور خلیفه، اسرائیل با تضعیف کشاورزی در فلسطین، فلسطینیان را به کارگری در کارخانه‌های اسرائیلی هدایت می‌کند و این‌چنین آنها از میراث خویش تهی می‌سازد و هویت-شان را از آنها می‌ستاند و وابسته‌شان می‌سازد و از آنها کارگرهایی بی‌هنر می‌سازد که هیچ تفاوتی با ماشین ندارند؛ این همان بیگانگی‌ای است که مارکس - در نقد نظام‌های سرمایه‌داری - از آن یاد می‌کند. به نظر مارکس در نظام‌های سرمایه‌داری «رابطه کارگر با فعالیت خودش همچون چیزی بیگانه و نه متعلق به خودش است؛ فعالیتی است همچون عذاب و رنج توانمندی‌ای است همچون ناتوانی و ضعف، خلاقیتی همچون سترونی؛ انرژی جسمانی و ذهنی شخص کارگر و زندگی شخصی او، همچون فعالیتی علیه خودش جهت‌گیری می‌شود». (فیشر و مارک، ۱۳۹۸: ۹۵) در چنین وضعیتی انسان ابزاری است که به واسطه ابزارهای تولید بزرگ‌تر مهار و مدیریت می‌شود و هیچگاه نمی‌تواند آزادانه به «خودفعلیت بخشی، امنیت، سلامت جسمانی، راحتی، اجتماع، آزادی» دست یابد. (وود، ۱۳۸۷: ۲۵۰)

یکی از درون‌مایه‌های سمفونی مردگان استعمار اقتصادی کشورهای استعمارگر از خاک و منابع ایران است. استعمارگران از، به ظاهر، ناچیزترین منابع طبیعی ایران هم نمی‌گذرند؛ برای مثال روس‌ها لجن‌های کف منطقه شورآبی را با پمپ می‌کشند و با تانکرهایی آن را می‌برند تا از

آن برای دوی رماتیسم بهره ببرند. (معروفی، ۱۳۸۴: ۵۸) شخصیت‌های سمفونی مردگان کاملاً منفعل‌اند، فضای داستان سراسر ناامیدی و تیرگی است، در آن، هیچ نشانه‌ای از تولید - چه در صنعت، چه در کشاورزی - به چشم نمی‌خورد و اکثر شخصیت‌های آن یا کارگرند یا بازاری. کارگرهای داستان، در کارخانه پنکه‌سازی مستر لرد کار می‌کنند. روشن است که پنکه کالایی اساسی نیست و تولید آن در شهر سردسیری چون اردبیل کاملاً بی‌معنا و بیهوده است. از حیث استعاری نیز، پنکه بر بی‌فایده‌گی و پوچی دلالت دارد، چراکه تولیدکننده باد است و باد در فرهنگ ایرانی، نمادی از پوچی و ناچیزی است<sup>۱</sup>. در واقع، کارخانه مستر لرد تولیدکننده هیچ است و تنها باد را به ارمغان می‌آورد. کارگران آن نیز از سر رضایت در آنجا مشغول نیستند و برای‌شان مهم نیست که ثمره کارش چیست؛ آنها تنها به ارتزاق می‌اندیشند و در فرآیند تولید «به قطعه‌ای از پیکر بزرگ ماشین تقلیل یافته‌اند و کارشان به {تکرار} تعدادی عمل‌های جزئی فرو کاسته شده است و برای‌شان، آنچه تولید می‌کنند مهم نیست». (فیشر و مارک، ۱۳۹۸: ۹۶) چنین وضعیتی زاده نظام‌های سرمایه‌داری استعمارگر است که زندگی طبیعی کارگران استعمارزده را منسوخ می‌کند و سبکی تصنعی و بی‌معنا را در زندگی آنان رقم می‌زند و در دراز مدت آنان را به «فقر جانکاه، بیهوده‌گی شیوه زندگی، بی‌ثباتی هستی» (وود، ۱۳۸۷: ۲۴۷) گرفتار می‌کند.

بخش دیگری از شخصیت‌های سمفونی مردگان بازاریان‌اند. خانواده اورخانی از این دست‌اند که به تجارت آجیل و تخمه مشغول‌اند. پدر خانواده، یکی از کاسبان معروف این صنف است. آجیل فروشی، کسبی است که مستر لرد انگلیسی آن را تحسین می‌کند و از جابر اورخانی و فرزندش اورهان به خاطر کارنامه درخشان‌شان در تجارت در تخمه‌های شهر تقدیر می‌کند. (همان: ۱۴۶ و ۱۴۷) او آیدین را به خاطر روی‌گردانی از تجارت تخمه و میلش به کتاب و شعر، یک احمق تمام عیار می‌داند. (همان: ۳۲۹)؛ مستر لرد، کارخانه‌داری از کشوری

۱. برای مثال می‌توان عبارت‌هایی چون "باد در مشت داشتن" یا "گره بر باد زدند" را ذکر کرد.



استعمارگر است که جامعه ایران را عاملی برای تولید و توزیع کالا می‌خواهد، از این روست که میل بی‌وقفه آیدین را به آگاهی بر نمی‌تابد. این گرایش، برخاسته از خوی سرمایه‌داری اوست که زندگی را تنها با کالا می‌بیند و در نظر او «هر نوع رفتار محتمل انسانی، زمانی از نظر اخلاقی مقبول واقع می‌شود که از نظر اقتصادی امکان بروز بیابد و "دارای قیمت و ارزش" باشد». (برمن، ۱۴۰۰: ۱۶۵)

پس از مرگ آقای لرد، دست انگلیسی‌ها از ایران کوتاه می‌شود و شرکت‌ها و سرمایه‌گذاران آمریکایی به ایران می‌آیند و کالاهایی غیراساسی را به مردم تحمیل می‌کنند. یکی از این کالاها، سم حشره‌کش است. بعد از جنگ، شرکت آمریکایی بایکوت، در خصوص منافع سم‌پاشی تبلیغات گسترده‌ای می‌کنند و شعار «بعد از جنگ زندگی فقط با سمپاشی میسر است» را بین مردم رواج می‌دهند. بعد از جنگ تقریباً همه خانه‌های شهر سمپاشی می‌شود. مردم تصمیم می‌گیرند که با سمپاشی مفصل، نسل حشرات و جانوران موذی را برچینند. (رک: معروفی، ۱۳۸۴: ۱۴۷) چند ماه بعد، شرکت بایکوت کارخانه سم‌پاشی را در گوشه‌ای از شهر دایر می‌کند و برای استخدام کارگر و کارمند آگهی می‌دهد. کار بالا می‌گیرد و در هر دکان بقالی بایکوت می‌فروشند. بعد از راه‌اندازی کارخانه، شرکت دارویی بایکوت تصمیم می‌گیرد، کالاهای نابه‌کار و غیرضروری دیگری را - چون بادکنک، عروسک، توپ، آدمک، حیوان، بازی‌های فکری، بازی‌های سرگرم کننده، و هزاران جور زینت‌آلات بدلی - تولید کند. (رک: معروفی، ۱۳۸۴: ۱۴۸)

در سمفونی مردگان، نیروی تولید در دست صاحبان کارخانه‌ها و شرکت‌ها است و مردم، ابزار تولید، توزیع‌کننده و مصرف‌کننده‌اند. در واقع، تولید در انحصار کشورها و شرکت‌های خاصی است و مردم، کارگر، دلال و مصرف‌کننده‌اند. در این دوگانه، تولید منحصر است و مصرف، همگانی. مسلم است که این شرایط به نفع توده مردم نیست؛ از همین رو، مارکس همیشه توصیه می‌کرده که آنچه باید همگانی شود، تولید است نه مصرف. به باور او نیروهای تولیدی باید به طور جهانی توسعه یابند. چرا که در غیر این صورت «فقط نیاز و درخواست

است که عمومی شده و همراه با نیاز و درخواست، مبارزه برای تأمین احتیاجات اولیه به طور اجتناب ناپذیری بازتولید می‌شود». (فیشر و مارک، ۱۳۹۸: ۹۰)

در چنین فضایی، زندگی انسان چیزی جز روزمرگی و تکرار نیست و انسان مجالی برای اندیشیدن ندارد و چون مرده‌ای پوینده می‌گردد که از خویش و توانایی‌هایش ناآگاه است. در این اوضاع، انسان به جای اینکه بیاندیشد و انتخاب کند و سرنوشت خویش را بسازد، اسیر تولید و کالا می‌گردد و کالا طرح تکراری و یکسان زندگی او را نقش می‌زند و او را از خویش بیگانه می‌کند. در واقع «با افزایش ارزش جهان اشیاء، ارزش‌زدایی در جهان انسانی صورت می‌گیرد. انسان با زندگی در جهان کالاها اخت می‌شود و در چنان غوغایی از اشیای بیگانه‌ای که برای فروش ارزان عرضه می‌شوند، گرفتار می‌شود که دیگر به سختی می‌تواند از خود بپرسد که آنچه به طور سحرآمیزی اشیای ضروری (یا باب روز) را به کالا تبدیل می‌کند چیست». (فیشر و مارک، ۱۳۹۸: ۱۰۰) در این شرایط تولید، مانعی برای آزادی انسان است؛ زیرا فعالیت انسان چون «قدرت بیگانه‌ای در تقابل با خود او» قرار می‌گیرد و «به جای اینکه تحت نظارت او باشد او را به بردگی می‌کشد» و آنچه که تولید می‌کند «به قدرت عینی‌ای برتر از خودش تبدیل می‌شود که خارج از نظارتش رشد می‌کند، مانع تحقق انتظارتش می‌شود» (همان: ۸۹)؛ از همین روست که آیدین در داستان تأکید می‌کند که باد پنکه‌های مستر لرد، روزی مردم شهر را با خود خواهد برد. (معروفی، ۱۳۸۴: ۲۷۲)

## ۲.۲ پدر: بازنمود استبداد، همگام با استعمار:

در *الصبار* چند شخصیت پدر پرداخته شده است که خودکامگی و زورگویی، خمودگی و کهنه‌اندیشی ویژگی‌های مشترک آنها است. پدر خانواده کرمی (پدر عادل و دایی اسامه) به رغم بیماری و زمین‌گیری، سلطه‌اش را بر اعضای خانواده تحمیل می‌کند و هیچ کس نمی‌تواند با او مخالفت کند. این شخصیت، بر خلاف دیگر شخصیت‌های داستان، با نام معرفی نمی‌شود





و در طول داستان از او با عنوان «الأب» یا «الوالد» یاد می‌شود. چنین نامگذاری‌ای اشاره به جایگاه ممتاز و اقتدار دست‌نیافتنی او در خانواده دارد. (رک: Mohamadi et sadeghi, 2014: 71). پدر کرمی‌ها به بیماری سنگ کلیه دچار است و توانایی کارکردن ندارد، به همین خاطر، فرزند ارشدش عادل، از صبح تا شب کار می‌کند تا خرج خانوادهٔ نه‌نفره و هزینهٔ دیالیز پدر را تأمین کند. با این حال، پدر همچنان بر اعضای خانواده بزرگی می‌کند و با درشتی سخن می‌گوید. (رک: خلیفه، ۱۹۹۹: ۳۰ - رک: همان: ۱۶۱-۱۶۳) موضع‌گیری‌های سیاسی پدر نیز باز نمودی از ذات تنبل و متفرعن اوست؛ او در نشست‌هایش با بزرگان شهر، قهوه می‌نوشد و بر آمریکا و اسرائیل لعنت می‌فرستد و کارگران فلسطینی شاغل در اسرائیل را سرزنش می‌کند. (همان: ۳۱ / ۵۴)

باسل (فرزند جوان و انقلابی خانواده)، پدر را نمودی از بیماری می‌داند «هذا الأب أكرهه لأنه يجسد المرض» (از پدر بدم می‌آید؛ چراکه نمودی از بیماری است) (همان: ۱۶۹) از همین رو، در پایان داستان، خواهرش نوار را تحریک می‌کند که در برابر پیشنهاد ازدواج پدر با دکتر عبدالربه بایستد و علناً به او بگوید که صالح الصفدی را دوست دارد. نوار، ابتدا می‌ترسد ولی با سماجت باسل، واقعیت را به پدر می‌گوید و باعث می‌شود پدر بی‌هوش گردد و راهی بیمارستان شود. در این هنگام، نیروهای اسرائیلی خانهٔ کرمی‌ها را محاصره می‌کنند تا آن را تخریب کنند. در این موقعیت، عادل از برداشتن دستگاه دیالیز پدر خودداری می‌کند تا مرگ او را رقم بزند: «تقتل رجلاً؟ تقتل والدك! الرجال دائما تقتلون. لو بقي هو نموت نحن... سأله الضابط: أ تريد شيئاً؟ هز رأسه نفيًا و تدمر (می‌خواهی انسانی را بکشی؟ می‌خواهی پدرت را بکشی! مردان همواره می‌کشند. اگر او بماند ما می‌میریم. افسر از او پرسید: آیا چیزی مانده که برداری؟ سرش را به نشانهٔ نه تکان داد و غرولندی کرد). (همان: ۱۷۴).

این پدرکشی، نمادین است و استعاره‌ای است از کنار زدن سنت‌های پدرسالارانهٔ قبیله‌ای که بر ذهن افراد جامعه تنیده شده است و هیچ منفعت و کارایی‌ای برای آنها ندارد. خلیفه در الصبار فلسطین را گرفتار دو استعمار می‌داند؛ استعمار نخست، اسرائیل است که همچون



ناپدری ای بی‌رحم بر مام میهن سلطه یافته و فرزندانش را اخته و تبعید می‌کند. استعمار دوم، نظام پدرسالاری عربی است که ناخواسته استعمار نخست را تقویت می‌کند. به باور خلیفه اگر فلسطینیان در پی آزادی از استعمار اسرائیل‌اند، باید نخست باورهای پدرسالارانه خانواده را از بیخ ریشه‌کن کنند. (رک: Mohamadi et sadeghi, 2014: 73-74)

شخصیت پدر در داستان سمفونی مردگان نیز تجسمی از استبداد است؛ او تاجری کهنه-اندیش و متعصب است که سعی در قبولاندن باورهای مردسالارانه خود بر همسر و فرزندان-اش دارد، ولی در نهایت این باورها، روان خود او را آزرده و زندگی‌اش را مکدر می‌سازند. او در طول داستان تلاش می‌کند تا به هر نحوی که شده آیدین را از شاعری و کتاب بازدارد و به بازار بکشاند. او نمونه کامل یک ذهنیت استبدادزده است؛ چنین ذهنیتی «از نظر فکری عمدتاً گذشته‌گرا و متعصب است و پیش‌داوری می‌کند و قدرت معیار حقیقت است و زور همواره برتر از حق است». (قاضی مرادی، ۱۳۸۰: ۱۳۴) با این حال، آیدین هرگز تسلیم نمی‌شود و آوارگی را به زندگی تکراری و پرمالال پدر ترجیح می‌دهد. پدر همچنین تلاش می‌کند که آیدا را با میل خود شوهر دهد و با ازدواج او با آبادانی سرسختانه مخالفت می‌کند. ولی آیدین به کمک آیدا می‌آید و به او جسارت می‌دهد تا خود انتخاب کند و او نیز چنین می‌کند و با آبادانی ازدواج می‌نماید. در سمفونی مردگان نیز- به مانند الصبار- اتحاد فرزندان (آیدین و آیدا) ضربه‌ای سخت بر غرور پدر و استبداد او وارد می‌کند. در واقع، همانطور که در الصبار خودکامگی و غیرت بی‌جای پدر مرگ او را رقم می‌زند، در سمفونی مردگان نیز، تعصب بی-دلیل پدر و لجاجت، «سماجت و ابرام او در حفظ سنت‌ها موجب زوال مطلق خانواده می-شود». (بهبهانی، ۱۳۷۰: ۱۴۰) چراکه بعد از ازدواج آیدا، هیچگاه پدر با او و دامادش مهربان نمی‌شود، تا اینکه در نهایت آیدا - رانده از پدر و ستم‌دیده از همسر- دست به خودسوزی می‌زند. با خودسوزی آیدا «خانواده چون بهمن بزرگی از برف در سرایشی دره مرگ فرومی-گلتد و تقدیری شوم به سراغ همه اعضای خانواده می‌آید». (عابدینی، ۱۳۸۷: ۱۰۹۰)

پدر خانواده اورخانی، دوست صمیمی شخصیت ایاز پاسبان (نمادی از حکومت وقت)



است؛ در واقع ایاز مزدور استبداد است و "آزمندی بیش از حد، اعمال خشونت و خیانت‌پیشه‌گی" از مهم‌ترین ویژگی‌های چنین اشخاصی است. (قاضی مرادی، ۱۳۸۹: ۱۶۰) ایازآزادی‌خواهان و روشنفکرانی چون استاد دلخون را سر به نیست می‌کند. او همچنین به پدر، توصیه می‌کند که به هر نحوی شده است آیدین را سر به راه کند. پدر همچنین با مستر لرد انگلیسی بسیار صمیمی است. دوستی این دو از این روست که هر یک منافع دیگری را تأمین می‌کنند، جابر اورخانی نبض بازار را در دست دارد و مستر لرد نیز نبض جابر - و افرادی شبیه به او را- (رک: معروفی، ۱۳۸۴: ۳۲۹)

بنابراین، پدر سمفونی مردگان نمادی از پدرسالاری است که با استبداد و استعمار هم‌دست گشته است. راهکاری که آیدین برای رویارویی با پدر به کار می‌بندد، کاملاً شاعرانه است. او به مانند فرزندان خانواده کرمی - در داستان *الصبار* - دست به پدرکشی نمی‌زند، بلکه از او فاصله می‌گیرد؛ شاید، در نگاه اول، گریز آیدین از پدر، نوعی انفعال و سستی تصور شود ولی اینچنین نیست؛ چراکه «احساس بی‌نیازی آیدین، پدر را ذله می‌کند» (میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۱۰۹۰) و اقتدار و غرور او را در هم می‌شکند؛ به بیان دیگر می‌توان انزوای آیدین را پیروزی او دانست. همچنین پدر سمفونی مردگان - در قیاس با پدر خانواده کرمی در *الصبار* - از اقتدار بیشتری برخوردار است؛ پدر کرمی‌ها، از حیث اقتصادی و جسمی ناتوان است. به تعبیر دیگر، پدرسالاری در این داستان، علیل و اخته است و هیچ کارایی‌ای - جز هیاهو و رجزخوانی - ندارد؛ پدر کرمی‌ها با هیچ حکومت مستبدی هم‌دست نیست و هرچند رفتار ارتجاع‌منشانه‌اش به سود استعمار تمام می‌شود، با آن همکاری نمی‌کند. ولی پدر سمفونی مردگان به خاطر همدستی با استبداد و استعمار، توان اقتصادی بالایی دارد و از اقتدار و سلطه بیشتری برخوردار است. به خاطر این تفاوت‌ها است که فرزندان کرمی، می‌توانند با اتحاد، پدرسالاری پدر را کنار بزنند ولی آیدین چنین کاری را نمی‌تواند انجام دهد و تنها با انزوایش پدر را آزار می‌دهد.

## ۳.۲ زن: در تقابل با پدرسالاری و استعمار:

در داستان *الصبار*، دو نوع زن حضور دارد؛ نوع اول، زن به مثابه مادر است. مادرهای داستان *الصبار*، زنانی سنتی‌اند که همخوان با سنت‌های عربی (سنت پدرسالاری) رفتار می‌کنند. این زنان، با ویژگی‌هایی چون معصومیت، سادگی، مهربانی و تا حدی خرافاتی به تصویر کشیده می‌شوند و در برابر پدرسالاری، منفعلند و هیچ اعتراضی ندارند. در واقع، زنانگی این زنان، به خاطر حضور قاطع مردسالاری در زندگی‌شان، پنهان یا مسخ شده است و آنها «در فرآیند تعامل اجتماعی، آموخته‌اند که ایدئولوژی مردسالار را در خود نهادینه کنند؛ ایدئولوژی‌ای که پیش‌فرضی خودآگاه یا ناخودآگاه از برتری مردان در جامعه است». (Abrams, 1999: 89) مادر اسامه از جمله این زنان به شمار می‌آیند. او مسأله استعمار فلسطین را ساده می‌انگارند و معتقد است که روزی، خداوند گره‌گشا، گره از کار سرزمین فلسطین و مردم آن می‌گشاید. (رک: الخلیفه، ۱۹۹۹: ۲۹-۳۰) در *الصبار*، مادر اسامه و سرزمین فلسطین استعاره‌های موازی‌ای فرض می‌شوند که اسامه را، بعد از پنج سال دوری، به سوی خود می‌کشند؛ به بیان روشن‌تر مادر و فلسطین دو رویه یک سکه‌اند که بازگشت قهرمانانه اسامه برای دستیابی به آنها است. در این استعاره، زن فلسطینی همچون آمال و آرزوهای ملی مردم فلسطین تصور می‌شود که خود قدرت و اراده سوزگی ندارد و در عوض ابژه خواسته‌های دیگران است. (white, 2013: 26) در واقع مادر در اینجا، معادلی از سرزمین غم‌زده‌ای است که فرزندانش را به سوی خود می‌خواند.

نوع دیگر زن در *الصبار*، نوجوانان و جوانانی‌اند که هنوز ازدواج نکرده‌اند. این زنان، برخلاف مادران، پویایند و ستم و زورگویی را، چه از جانب پدر، چه از جانب استعمار، برنمی‌تابند؛ این‌ها در برابر استبداد پدر می‌ایستند و با استعمارگر بیگانه نبرد می‌کنند. یکی از این شخصیت‌ها نوار است؛ نوار هرچند - در ابتدا - ترسو است و در برابر دشنام‌ها و فشارهای پدر منفعل است، در نهایت با کمک برادر کوچکش باسل، در برابر پدر می‌ایستد و سبب مرگ پدر و پدرسالاری در خانواده کرمی می‌شود. (رک: همان، ۱۵۸، ۱۶۱، ۱۷۰-۱۷۱)



در سمفونی مردگان چهار شخصیت زن هست که پیوندی جدانشدنی با قهرمان داستان (آیدین) دارند؛ این چهار شخصیت عبارتند از مادر، آیدا، سورملینا و المیرا<sup>۱</sup>. جانبداری این شخصیت‌ها از آیدین و همراهی آنان با اندیشه‌های او سبب شده است که چهره زن در داستان «پویاتر و عینی‌تر» از دیگر رمان‌های ایرانی پیش از سمفونی مردگان باشد. (عبادیان، ۱۳۸۷: ۱۰۵) شخصیت مادر -در تقابل آیدین و پدر- همیشه پشت آیدین می‌ایستد. (رک: معروفی، ۱۳۸۴: ۵۶ و ۸۸)

آیدا، خواهر آیدین است؛ او به رغم خواسته پدر، با مهندسی از غرب برگشته، به نام آبادانی ازدواج می‌کند. این ازدواج هرچند ضربه سنگینی به اقتدار پدر می‌زند و او را از درون از هم می‌پاشاند، ولی بیشتر خود آیدا را قربانی می‌سازد. بعد ازدواج آیدا، پدر او را از خود می‌رانند. آیدا، رانده از پدر و رنج‌کشیده از همسر، خودسوزی می‌کند. شخصیت آیدا، از حیث مفهومی، تصویری موازی با مردم ایران است که میان سنت‌هایی سخت و بی‌منطق (پدر) و مدرنیته‌ای تصنعی و میان‌تهی (آبادانی) گرفتار شده‌اند؛ مردمی که از یک سو، زخم‌خورده استبدادند و از دیگر سو ستم‌دیده از استعمار.

زن دیگر داستان سورملینا، دختری ارمنی است که با آیدین ازدواج می‌کند. او جان تازه‌ای به آیدین می‌دهد، اما خود به طرز مبهمی می‌میرد. با مرگ او آیدین دیوانه می‌شود. از ازدواج آیدین و سورملینا دختری به دنیا می‌آید که او را المیرا می‌نامند. با مرگ جابر اورخانی و نازایی اورهان، میراث خانواده اورخانی به المیرا می‌رسد. او که پانزده سال از پدرش دور بوده، در پایان داستان زمزمه‌های بازگشتش به گوش می‌رسد تا بیاید و به مردسالاری عمویش اورهان پایان دهد. در واقع، المیرا را می‌توان همان قهرمان و منجی‌ای در نظر گرفت که بازمی‌گردد و به زورگویی و بدی پایان می‌دهد.

به طور کل، در *الصبار* زن (مادر)، نمادی از وطن است که قهرمان داستان در پی بازستاندن

۱. آذر، همسر اورهان نیز یکی از زنان داستان است. او ظلم‌های بسیاری از اورهان می‌بیند و در نهایت از او جدا می‌شود.



او است. اسامه، قهرمان الصبار بعد از دوری از مادر (وطن) به سوی آن بازمی‌گردد و تلاش می‌کند استعمار را -که چون پدرخوانده‌ای ستمکار وطنش (مادر) را تصاحب کرده- از سرزمینش بیرون کند. در سمفونی مردگان نیز اینچنین است و زن (آیدا) استعاره‌ای از ملت و وطن در نظر گرفته شده است. همچنین در سمفونی مردگان، قهرمانی که در نهایت بازمی‌گردد و ستم و پایان مردسالاری را اعلام می‌کند، زن است (المیرا).

#### ۴.۲ تقابل شعر با استعمار:

اسامه الکریمی یکی از دو شخصیت اصلی الصبار است. او از کودکی شخصیتی مهربان و احساساتی داشته و به گفته مادرش همیشه در گام برداشتنش هراس این را داشته که مبادا مورچه‌ای را پایمال کند. او همواره به دیگران مهر می‌ورزیده، دل‌رحم بوده و چون بره‌ای، آرام و بی‌آزار بوده است؛ «یخاف علی النملة من وطء نعلیه. أسامه حنون، رقیق القلب و دیع کالحمل». (الخلیفه، ۱۹۹۹: ۱۴۳) اسامه از کودکی شعرهایی با مضمون عشق، دوستی و صلح می‌سروده است. او اولین باری که در کودکی قربانی شدن گوسفندی را دیده است، در رثای گوسفند شعر سروده است. (همان: ۶۸) او در جوانی از سر ناچاری به کشورهای عربی کوچ می‌کند و در این سفر به این نتیجه می‌رسد که ذات احساساتی او و دیگر مردم فلسطین پاشنه آشیل آنها است. از همین رو به این باور می‌رسد که برای رسیدن به آزادی باید احساسات و شعر را کنار گذاشت؛ «تسقط الرومانسیه. و تموت الأحلام الرهيفة و يموت الشعر. يموت الشعر، يموت الهوى، و يصبح كل شيء في حلقه في سلسلة القضايا» (روحیه رمانتیسیم فرومی‌ریزد و رؤیاهای شفاف و شعر می‌میرند. شعر می‌میرد، عشق می‌میرد و همه چیز گرداگرد آرمان قرار می‌گیرد). (همان: ۱)

اسامه، سعی می‌کند که احساسات را از دلش بزدايد ولی آنها با ذات او سرشته شده‌اند و هیچگاه از آن محو نمی‌شوند. او تصمیم می‌گیرد اتوبوس کارگرانی را که در اسرائیل مشغول



به کارند منفجر کند، ولی در دل، این کار را در تضاد با قلب رحیم خود می‌بیند و در انجام آن مردد می‌شود. او در نهایت، احساساتش را کنار می‌گذارد و افسری اسرائیلی را در میوه‌فروشی به قتل می‌رساند. سپس به گوشه‌ای می‌رود و مدتی به دستش - همان دستی که روزگاری با آن شعر می‌سرود و می‌نوشت - خیره می‌ماند. از اینکه فردی را در برابر زن و فرزندش به قتل رسانده است، حیرت‌زده می‌شود و حس و حالی شاعرانه بر ذهن و جانش می‌نشیند ولی این حس با احساس‌های رمانتیک قبل متفاوت است. او سرشار از غرور می‌شود و جانش مالا مال از شوق به آزادی می‌گردد. احساس شاعری او دیگر، منفعلانه نیست، از درونش حرکت و پویایی فوران می‌کند:

«شعب رومانسی النزعة؟ لکنا لم نعد كذلك.. لکننی هنا. فی هذی الأرض. و بالرغم من کل شیء. فأنا هنا... و قد عدت لهذی الصخرة. لهذی الحفرة. و هذه الید. ملطخة بالدم. لکنها جسر الحریة فی نهر الأحران». (همان: ۱۳۶)

«آیا روحیه‌مان رمانتیک است؟ نه دیگر این‌چنین نیستیم.. من اکنون اینجایم. در این سرزمین. به رغم هر چیزی، اینجایم... به این صخره‌ها بازگشتم. به این مغاک‌ها؛ و این دست، هرچند آلوده به خون، پلی است بر رودخانه‌اندوه که به آزادی می‌انجامد».

دگرگونی شخصیت اسامه از این رو است که او شعر و روحیه رمانتیک را چون مرهمی می‌داند که درد و اندوه را آرام می‌کند، به نحوی که دیگر این درد و اندوه برای مردم آگاهی به بار نمی‌آورد و آنها را به سمت پویایی و آزادی نمی‌کشاند. از این رو، شاعری را کنار می‌گذارد و احساساتی چون مهربانی و دلسوزی را در خود محو می‌کند و به جای آن غرور و میل به آزادی را پرورش می‌دهد. در واقع رویگردانی اسامه از شعر بدین خاطر است که گمان می‌کند شعر، خاصه نوع غنایی‌اش، شکست و درد را برای مردمان گوارا می‌سازد؛ چنانچه سارتر نیز بر این عقیده است که هر شکستی که در جوامع یکپارچه و متدین رخ دهد، یا دولت بر آن نقاب و سرپوش می‌گذارد یا مذهب آن را در خود حل می‌کند و آن را به شکلی باوری دینی درمی‌آورد. در نظر او در جوامعی که کمتر یکدست و یک‌نواختند این شعر است که باید شکست را

در خود حل کند. (رک: سارتر، بی تا: ۳۵)

جایگاه شعر در سمفونی مردگان متفاوت با *الصبار* است؛ در سمفونی مردگان شعر رویاروی استعمار و استبداد قرار می‌گیرد. آیدین، قهرمان این داستان، به خاطر علاقه‌اش به شعر بارها از جانب پدر و حتی مستر لرد انگلیسی سرزنش و تحقیر می‌شود؛ پدر و مستر لرد به صراحت آیدین را به خاطر تمایلش به شعر، احمقی تمام عیار توصیف می‌کنند. (معروفی، ۱۳۸۴: ۳۲۹) در این داستان، هرچند شعر گاهی مرهمی بر زخم‌های آیدین می‌گردد، ولی به طور کل افیونی مخدر نیست. شعر برای شخص آیدین آموزگاری است که او را بی‌نیاز و آزاداندیش می‌پروراند. به بیان دیگر گرایش آیدین به شعر و انزوا نشان از نومیدی و انفعال و افسردگی نیست، بلکه بیانگر اعتراضی است بر پدر و تلاشی است برای به زانو درآوردن برادرش اورهان؛ (بیات، ۱۳۹۰: ۲۵۹) بنابراین شاعری آیدین و انزوای او به مثابه انکار پدر و خلف او اورهان است؛ از همین رو است که آیدین هیچ‌گاه خوی خودکامه پدر و پوچی زندگی او را بر نمی‌تابد و از ماندن در زیر سایه سنگین او تن می‌زند. (رک: معروفی، ۱۳۸۴: ۱۱۴ و ۱۱۵)

به طور کل در داستان *الصبار*، شاعری افیونی تصور می‌شود که آلام ملت‌ها را آرام می‌کند و انسان را با درد خوگر می‌سازد. شخصیت اسامه، شعر و احساسات را چون مرهم‌هایی می‌داند که رنج را برای انسان بی‌درد یا حتی گوارا می‌کنند. شعر در این داستان شبیه تعبیری است که رولان بارت در خصوص ادبیات تراژدیک به کار برده است؛ به گفته او، تراژدی وسیله‌ای برای پذیرفتن بدبختی بشر است<sup>۱</sup> و به همین خاطر، هیچ چیز را فریبکارتر از تراژدی نمی‌داند.<sup>۲</sup> (رک: Barthes, 2002: 60) از همین روست که شخصیت اسامه، در *الصبار* عواطف خود را به سمت احساس‌هایی چون غرور سوق می‌دهد و سلاح در دست می‌گیرد و مبارزه می‌کند. شاعر داستان سمفونی مردگان نیز هرچند بسیار حساس، رمانتیک و منزوی است، ولی

1. La tragédie n'est qu'un moyen de recueillir le malheur humain.
2. rien n'est plus insidieux que la tragédie.





انزوای شاعرانه او برخاسته از آگاهی است و نوعی اعتراض بر زورگویی خودکامه‌گان و قدرت‌طلبی استعمارگران است. شاعر این داستان هرچند آشفته و نابه‌سامان است و در پایان بهره‌ای جز جنون و زنجیر نمی‌برد، ولی، در نگاه کلی، او پیروز است.

### ۳. نتیجه‌گیری

داستان‌های سمفونی مردگان و الصبار وضعیت مشابهی از مردم ایران و فلسطین را، میان سنت و مدرنیسم، توصیف می‌کنند. در هر دو داستان، پدرسالاری، استبداد و استعمار چون سه ضلع یک مثلث به تصویر کشیده شده‌اند. معروفی و خلیفه، پدرسالاری را چون سنتی تهی از معنا دانسته‌اند که استبداد و زورگویی را نهادینه و بازتولید می‌کند. در سمفونی مردگان پدرسالاری و استبداد، دو رویه یک سکه در نظر گرفته شده‌اند که هر یک مؤید دیگری است. در الصبار، پدرسالاری، چون سلطه‌ای معرفی شده که در فرهنگ مردم ریشه دارد و ستم‌پذیری را در ذهن و جان‌شان نهادینه می‌کند. همچنین، در هر دو داستان، پدرسالاری به مثابه جهالت، خمودگی و سستی توصیف شده است که از هر گونه تغییر، نوگرایی و پویایی می‌گریزد و سبب می‌شود که مردم همواره مطیع و ریزه‌خوار استعمار باشند.

معروفی و خلیفه، در داستان‌هایشان شگردهای نرم و موزیانه استعمار را برای استثمار مردم استعمارزده برملا می‌کنند. آن‌ها، حضور کارخانه‌ها و شرکت‌های کشورهای استعمارگر در خاورمیانه و بهره‌بری آنها از نیروی کار مردم این منطقه را در داستان‌هایشان به تصویر کشیده‌اند. به باور هر دو، کاری که نیروی کار ایرانی و فلسطینی در کارخانه‌های سرمایه‌داری انجام می‌دهند، تهی از هر نوع ارزش و خلاقیتی است. به نظر خلیفه و معروفی، هدف از به کارگیری مردم استعمارزده در فرآیند تولید سرمایه‌داری، کمک به اقتصاد کشورهای استعمارزده نیست، بلکه تسهیل توزیع و بازاریابی بهتر کالاهای غیرضروری در این کشورها است.

در دو داستان، شخصیت‌های زن در تقابل با استبداد و استعمار ترسیم شده‌اند. زن، به طور همزمان موضوع خشونت مردانه (استبداد در خانه) و استعمار است، ولی نمادی از سرزمین و



ملت است.

قهرمان‌های هر دو داستان شاعرند؛ شخصیت اسامه در *الصبار*، شاعری است که شعر را کنار می‌گذارد، زیرا آن را مسکن و افیون و سبب‌ساز خمودی می‌داند. از همین رو سلاح به دست می‌گیرد و به مقابله با استعمار برمی‌خیزد. برای آیدین، قهرمان *سمفونی مردگان* شعر چون سلاح است. او شعر را چون ابزاری برای آگاهی‌بخشی و انزوا را چون سلاحی برای بی-اعتبار ساختن خودکامه‌گان و استعمارگران به کار می‌گیرد.

### منابع

- برمن، مارشال (۱۴۰۰) *تجربه مدرنیته*، ترجمه مراد فرهادپور، تهران: طرح نو.
- بهبهانی، سیمین (۱۳۷۰). *نقد کتاب سمفونی مردگان*. نشریه کلک. شماره ۱۷. صص ۱۳۹-۱۴۵.
- بیات، حسین (۱۳۹۰)، *داستان نویسی، جریان سیال ذهن*، تهران: علمی فرهنگی.
- سارتر، ژان پل (بی‌تا). *ادبیات چیست*. ترجمه ابوالحسن نجفی و مصطفی رحیمی. تهران: نشر زمان.
- خلیفه، سحر (۱۹۹۹). *الصبار*. بیروت: منشورات دارالآداب العلمیه.
- عبادیان، محمود (۱۳۸۷)، *درآمدی بر ادبیات معاصر ایران*، تهران: مروارید.
- فیشر، ارنست و فرانتس مارک (۱۳۹۴). *مارکس چه می‌گوید*. ترجمه فیروز جاوید. تهران: اختران.
- قاضی مرادی، حسن (۱۳۸۰). *در پیرامون خودمداری ایرانیان*. تهران: اختران.
- قاضی مرادی، حسن (۱۳۸۹). *استبداد در ایران*. تهران: کتاب آمه.
- معروفی، عباس (۱۳۸۴)، *سمفونی مردگان*، تهران: ققنوس.
- میرعابدینی، حسن (۱۳۸۷)، *صدسال داستان‌نویسی ایران*، جلد ۳ و ۴، تهران: چشمه.



- وود، آلن. و (۱۳۸۷). *کارل مارکس*. ترجمه شهناز مسمی پرست. تهران: ققنوس.
- Barthes, Roland (2002). *oeuvres complètes* (1962-1968) seuil.
- M.H.Abrams (1999): *A Glossary of Literary Terms*, Heinle Publication, 7<sup>th</sup> ed.
- Mohamadi, Oveis et Zeinab Sadeghi (2014). **Double colonization of Palestine in Sahar Khalifeh's Wild Thorns**. International Journal of Women's Research. Vol. 3. No.1. PP 65-76.
- White, Breanne (2013). **Gender and Resistance in the Israeli-Palestinian Conflict: The Woman's Voice in the Literary Works of Sahar Khalifeh and David Grossman**. Thesis Presented in Degree Master of Arts in Ohio State University.

### References

- Berman, Marshal (2021), **The experience of modernity**, translated by Morad Farhadpoor, Tehran: Tarhe no.
- Bayat, Hosein (2011), **Novel writing, Stream of consciousness**, Tehran: Elmi farhangi (In Persian).
- Behbahani, Simin (1991), **criticism of Symphony of dead**. Journal of Kelk. Pp 139-145 (In Persian).
- Sartre, Jean paul (no date), **What is literature?** , Translated into Persain by Abolhasan Najafi and Mostafa Rahimi, Tehran: Zaman (In Persian).
- Khalifa, Sahar (1999), **Alsabar**, Beyrout: Daraladab Alelmiya (In Arabic)
- Ebadian, Mahmoud (2008), **An introduction to the contemporary literature**, Tehran: Morvarid (In Persian).



- Fisher, Ernest and Frank, Mark (2015), *What Marx says?* , Translated into Persian by Firouz Javid, Tehran: Akhtaran (In Persian).
- Maroufi Abas (2005), *The symphony of the dead*, Tehran: Ghoghnoos (In Persian).
- MirAbedini, Hasan (2008), *one hundred years of fiction writing*, Vol:3 and 4, Tehran: Chesmeh (In Persian).
- Wood, Alen W (2008), *Carl Marx*, Translated into Persian by Shahnaz MosamaParast, Tehran: Ghoghnoos (In Persian).

